

RICHARD ŠTAHEL:**Pojem krízy v environmentálnom myslení**

Bratislava: Iris 2019, 192 s.

Environmentálna filozofia sa od svojho vzniku intenzívne zaoberá problematikou zásadného ovplyvňovania životného prostredia, ktoré je základným predpokladom existencie ľudstva. Prístupy k environmentálnej problematike sa však líšia a rôzni myslitelia používajú odlišnú terminológiu a rôznym spôsobom uchopujú mieru intenzity ohrozenia života na planéte. Richard Štahel, autor monografie *Pojem krízy v environmentálnom myslení*, sa v piatich kapitolách sústredil na pojem krízy – v zmysle ekologickej či environmentálnej – v úsilí formálne i obsahovo ich odlíšiť. Ako filozof zaoberajúci sa environmentálnou problematikou sa však nezaobišiel bez genézy pojmu kríza a bez uchopenia jej významov v rôznych obdobiach a rôznych kultúrach. Cieľom jeho práce však nie je len prispieť k objasneniu termínu kríza, ale vysvetliť aj to, aké významy nadobudol pojem ekologickej či environmentálnej krízy v environmentálnom myslení za polstoročie jeho používania. Usiloval sa identifikovať, ktoré významové aspekty v spomínaných pojmoch pretrvávajú z minulosti a ktoré sú nové či špecifické len pre environmentálne myslenie. Predpokladá však, že pojem krízy si aj v environmentálnom myslení zachoval svoje pôvodné významové aspekty, a to aj napriek tomu, že získaval aj nové. Upozorňuje na to, že problematika životného prostredia, bez ohľadu na to, akými termínmi je označovaná, je interdisciplinárna, neriešiteľná v rámci jednej vednej disciplíny. Vzhľadom na svoju profesionálnu orientáciu autor upriamil svoju pozornosť na spoločenské, ekonomické a sociálne otázky. Pojem kríza podľa neho „podnietil významné diskusie o povahe, príčinách a možných následkoch súhrnu javov, ktoré sa ním začali označovať“ (s. 10).

Prvá kapitola je venovaná historickému významu pojmu kríza, ktorý pochádza zo starogréckeho slova κρίσις (*krisis*). Analýza významu a obsahu pojmu v rôznych časových obdobiach poukazuje na to, že každý pokus o vymedzenie pojmu kríza naráža na jeho neurčitosť a obrovskú škálu významov. Predpokladom vymedzenia pojmu kríza v oblasti environmentálneho myslenia by malo byť jeho odlíšenie. Väčšina reflexií krízy i definícií pojmu kríza, preskúmaných v tejto práci, však operuje s javmi a procesmi, ktoré možno označiť ako sociálne alebo sociálno-vedné, teda vzťahujúce na nejakú oblasť ľudských činností a vzťahov, alebo na oblasť vplyvu ľudských činností. V environmentálnom myslení ide o schopnosť vnímať a posúdiť hrozbu, poukázať na to, že predpokladom vymedzenia pojmu kríza v danej oblasti myslenia môže byť aj odlíšenie od pojmov problém a katastrofa.

Druhá kapitola nesie názov *Ekologická alebo environmentálna kríza*. V jej rámci sa autor zameril na paralelné používanie pojmu ekologickej a environmentálnej krízy. Ekologická kríza ako prírodovedný pojem podľa neho označuje určitý stav, resp. súhrn fenoménov a procesov ekosystému. Možno ho pokladať za pojem prírodovedný. Uvažuje, že ekologická kríza sa týka osudu súčasného ľudstva ako celku, je krízou jeho cieľov, núti ho skorigovať názor, že človek je jediným zdrojom hodnôt a racionálnou bytosťou. Pojem environmentálna kríza označuje situáciu, vzťahy a interakciu človeka, prípadne ľudstva a prírody nielen z aspektu biologického, ale aj sociálneho, psychologického, filozofického, etického, estetického, teologického, historického, právneho, ekonomického či politického. Obidva pojmy však obsahujú spoločenské, kultúrne, historické či morálne aspekty vzťahu človeka, spoločnosti a napokon aj ľudstva k životnému prostrediu, ktoré ich život podmieňuje a rámcuje zároveň.

Tretia kapitola sa venuje javom a prejavom krízy životného prostredia. V kontexte tejto časti autor analyzuje zmenu názorov na príčiny a dôsledky environmentálnej krízy. Konštatuje, že uvedený pojem sa nahrádza termínom klimatická kríza, a v kontexte problematiky vysvetľuje význam klimatických zmien. Z reflexie rozličných environmentálnych krízových javov tak vznikol koncept antropocénu, podľa ktorého sa ľudstvo ako celok stalo geologicko-klimatickou veličinou, pričom v štyroch zo siedmich ukazovateľov už prekročilo hranicu udržateľnosti (s. 61).

Nasledujúca kapitola analyzuje metamorfózy používania pojmu krízy v dielach vybraných environmentálnych mysliteľov. Túto kapitolu možno označiť za nosnú. Jej predmetom je textová analýza diel vybraných autorov. Ide o autorov, ktorí svojím ponímaním krízy životného prostredia, jej príčin a navrhnutých spôsobov jej prekonania, významne ovplyvnili svetový, ale aj český a slovenský environmentálny diskurz. Vybraní autori analyzovali dôvody vzniku environmentálnej (ekologickej) krízy. Každý z nich bol svojím spôsobom originálny a všetci hľadali odpovede na otázku, či ide o krízu, aký má rozmer a či je možná zmena ľudských hodnôt i priorit.

Ako prvého predstavuje autor amerického vedca *Linna Whitea*, ktorého prednáška s názvom *Historické korene našej ekologickej krízy* z roku 1966 (s. 68) vyvolala pozornosť prepojením javov, ktoré dovtedy skúmali najmä prírodovedné odbory, s tými, ktoré boli tradične predmetom skúmania humanitných vied. White ako prvý poukázal na ich vzájomnú súvislosť a vymedzil priestor pre hľadanie odpovedí. Tvrdí, že prežitie je otázkou toho, ako ľudstvo vníma samo seba, čomu verí, aké má kultúrne vzorce produkcie, reprodukcie a spotreby. Environmentálna kríza je podľa neho aj krízou viery.

Historik a filozof *Arnold J. Toynbee* v sedemdesiatych rokoch 20. storočia uvažoval o tom, že hlavnou príčinou environmentálnej krízy je monoteizmus, ktorý zásadne ovplyvnil predtým vyvážený vzťah človeka k prírode. Kritizoval aj inštitúciu národného, teritoriálne vymedzeného štátu, presnejšie nesúlad medzi politickým rozdelením oikumeny na miestne zvrchované štáty a celosvetovým zjednotením oikumeny na technologickej

a ekonomickej úrovni (s. 76). Toynbee varuje pred globálnymi medziľudskými konfliktami a narušením rovnováhy medzi človekom a zvyškom biosféry, ktoré sú dôsledkom priemyselnej revolúcie a s ňou spojeným neúmerným zvýšením ľudskej materiálnej moci.

Filozof a teológ *Hans Jonas* je autorom, ktorý svojou knihou *Princíp zodpovednosti* (1973) otvoril možnosť skoncipovať takú etickú teóriu, ktorá by otvorila nové dimenzie zodpovednosti a bola postavená na zmene princípov, na ktorých je postavená súčasná civilizácia. Jonas etiku povinnosti vyjadril v podobe kategorického imperatívu (s. 84). Pod pojmom kríza vnímal existenčnú hrozbu, strach o osud ľudstva, preto ľudstvo musí nielen hľadať, ale aj presadiť nové dimenzie zodpovednosti tak, aby krízu zažehnilo.

James Lovelock je prírodovedec, ktorý koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia vytvoril koncepciu Gaia. Gaia je ekosystém planéty Zem, žijúci superorganizmus, ktorý si upravuje a dlhodobo udržiava podmienky na život, je schopný spätnoväzbovými procesmi dlhodobo udržiavať prostredie vhodné na život pre väčšinu druhov rastlín a zvierat. Lovelock v katastrofu neveril, ale v našom tisícročí začal nazerať na klimatické zmeny ako na hrozbu, ktorú je možné a potrebné riešiť znížením ľudskej populácie (s. 94).

Arne Naess je nórsky filozof, zakladateľ hlbinej ekológie, podľa ktorej je človek nielen závislý od prírody, ale je jej organickou súčasťou. Filozofickým základom chápania prírody sa v jeho podaní stal holizmus, filozofia celistvosti a vzájomnej súvzťažnosti. Naess otvorene hovorí o environmentálnej kríze, ktorá sa ľudstvu vymkla z rúk, a súhlasí s Lovelockom, že rast ľudskej populácie je neudržateľný. Jeho práca je kritikou civilizácie a jej organizačných princípov. Jeho riešenia environmentálnej krízy sú postavené na biocentrizme. Naess prispel k vzniku environmentalizmu ako politického hnutia i politickej ideológie. Tomu zodpovedajú aj významové aspekty, v ktorých pojem krízy používa (s. 104).

Albert Gore je známy americký politik, ktorý vo svojich raných prácach termín ekologická kríza používal. Kríza je podľa neho narušením rovnováhy a treba hľadať nový civilizačný model, analyzovať sociálne a politické javy, ktoré ovplyvňujú klimatické zmeny. Vo svojich neskorších prácach sa však už termínu kríza vyhýbal a nahradil ho ohrozením klimatickej rovnováhy a problémami s produkciou potravín (s. 115). Zastával však názor, že nevyhnutnou podmienkou záchranu životného prostredia je rozšírenie demokracie do ďalších štátov, pretože iba tam, kde majú ľudia dostatočnú moc spolupodieľať sa na rozhodnutiach ovplyvňujúcich podmienky ich života, možno očakávať aj zlepšenie stavu životného prostredia.

Erazim Kohák, český filozof, ktorý posledné roky svojho života strávil na Slovensku, termín ekologická kríza dôsledne vysvetľoval a analyzoval. Nazdával sa, že sa v ňom skrývajú tri navzájom prepojené, avšak veľmi odlišné skutočnosti. Prvou je bezprostredná kríza v ochrane prírodného sveta, v ktorom žijeme: kritické poškodenie životného prostredia; druhou je systémová kríza, ktorej prejavom je rozpor medzi sústavou prírodných dejov a závislou sústavou ľudského konania; a tretou je kríza ľudská, resp.

filozofická. Tú spôsobilá predstava, že stále stupňovanie spotrebnej úrovne je zmyslom života i účelom spoločnosti. U Koháka je ekologická kríza jedným z dôsledkov zmien v ľudskom systéme hodnôt a paradoxne je dôsledkom úspechu človeka ako živočíšneho druhu (s. 131). Koreňom ekologickej krízy je ľudská nezodpovednosť, preto vzniká potreba novej, ekologickej etiky. U tohto autora môžeme teda hovoriť aj o tematizovaní problému ekologickej determinovanosti spoločenského a politického života.

Posledným autorom, ktorého R. Sťahel dost' prekvapivo zaradil medzi svetových analytikov environmentálnej krízy, je *Ivan Dubnička*, slovenský autor, ktorý sa zaoberá príčinami a prejavmi globálnej environmentálnej krízy. Uvedený autor posudzoval kulturologické, politologické i filozofické prístupy k problematike a upriamil sa na sociobiologické a sociokultúrne determinanty, ktoré formujú správanie človeka. Svoje stanovisko označil za environmentálny pragmatizmus a jeho postoje sú prísne antropocentrické. Jeho historická analýza príčin environmentálnej krízy je dostatočne fundovaná, ale na rozdiel od prevažujúceho zamerania na environmentálnu etiku Dubnička vidí možnosti riešenia environmentálnej krízy najmä v oblasti politickej a právnej regulácie ľudskej činnosti (s. 146).

U všetkých skúmaných autorov R. Sťahel poukazuje na tie aspekty ich prác, ktoré zdôrazňujú nevyhnutnosť uvažovať o politických a právnych nástrojoch prekonania environmentálnej krízy. Všíma si tak podnety, ktoré títo autori predstavujú pre politickú filozofiu a filozofiu práva, čo je prinajmenšom v slovenskom a českom environmentálnom myslení pomerne ojedinelý prístup. Všíma si to, že významným aspektom environmentálneho myslenia, ktorý je prítomný v dielach všetkých spomenutých autorov, je kritika existujúceho ekonomicko-politického systému, a to hlavne z hľadiska jeho environmentálnej, ale aj sociálnej neutržateľnosti.

Piata, posledná kapitola, nesie názov *Významové roviny pojmu krízy v environmentálnom myslení*. Autor sa v nej vracia k otázke významu pojmu krízy v environmentálnom myslení a konštatuje, že: „Používanie tohto pojmu je aj v environmentálnom myslení spojené predovšetkým so stanovením diagnózy (popisom javov či situácie považovanej za krízovú, stanovenie toho, čo alebo kto je v kríze) a zároveň prognózy (čo hrozí)“ (s. 151). „Zároveň je v environmentálnych konceptoch rozšírené aj používanie pojmu kríza v myslení typu buď – alebo, ktoré proti sebe stavia protikladné možnosti, navzájom sa vylučujúce alternatívy vývoja, pričom kríza je situácia, keď sa medzi nimi rozhoduje, resp. rozhodne“ (s. 151). V prvom prípade ide o medicínsky pôvod významu pojmu krízy, v druhom o teologický. Podarilo sa mu ukázať, že v environmentálnom myslení sú prítomné obidva významy, ale okrem klasických nadobúda pojem kríza v kontexte environmentálnych zmien aj nové významy. Všetkým týmto významovým rovinám však pridáva novú dimenziu a rozdielna je aj časová škála tohto typu krízy, lebo tá završuje jednu a otvára druhú časovú rovinu. Práve z aspektu časovosti sa navodzujú otázky, či hovoríme o kríze chronickej, alebo akútnej. V environmentálnom myslení však figuruje aj

kríza ako epochálny zlom, obdobie prechodu od jednej historickej éry k druhej, čo je význam pochádzajúci z filozofie dejín. Táto významová rovina podľa R. Sťahela našla vyjadrenie v koncepte antropocénu, nového geologicko-klimatického obdobia spôsobeného ľudskými aktivitami. Environmentálne myslenie však pracuje aj s významom pojmu krízy, ktorý figuruje v úvahách o úpadku kultúry, resp. civilizácie, a v neposlednom rade aj s chápaním krízy ako narušením rovnováhy, čím nadväzuje na novoveké ekonomické, sociálne a politické koncepty. Sťahel napokon konštatuje, že: „Pojem krízy v environmentálnom myslení nadväzuje na medicínsko-biologickú, dejinno-filozofickú, sociálno-politickú a čiastočne tiež psychologickú významovú rovinu. Všetkým týmto významovým rovinám však pridáva novú dimenziu. Pojem krízy si v environmentálnom myslení zároveň zachováva aj význam kritiky existujúceho spoločenského usporiadania a jeho imperatívov, v tomto prípade predovšetkým kritiky vzťahu spoločnosti a jej hostiteľského životného prostredia“ (s. 163).

V závere autor píše, že „pojem krízy v environmentálnom myslení sa používa veľmi krátko a označuje množstvo javov, ktorých reflexia si vyžaduje vysokú schopnosť abstraktného a racionálneho myslenia. Zároveň však má pomerne širokú významovú škálu, takže nemožno identifikovať jeden jednoznačný a všeobecne akceptovaný význam tohto pojmu“ (s. 165).

Monografia Richarda Sťahela mala byť príspevkom k chápaniu významov a obsahu pojmov ekologická či environmentálna kríza. Autor však výrazne prekročil hranicu analýzy pojmov. Svoje dielo oprel o prehľad kľúčových ideí environmentálneho myslenia, predstavil autorov, ktorí sa zaoberali environmentálnym myslením z iného uhla nazerania, čoho výsledkom je kvalifikovaná reflexia nosnej časti environmentálnej filozofie.

Eva Smolková

Eva Smolková
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: smolkovaeva@mail.com